

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ

НАРИСИ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.:

У 2 кн. / Авт. кол.: В.Ф.Верстюк (кер.) та ін. – Кн.1. – К.: Наукова думка, 2011. – 340 с.

Українська революція 1917–1921 рр. – рубіжна подія в новітній історії нашої держави, яка має не лише національний, але й транснаціональний вимір. Вона відіграла знакову роль і у становленні новітньої української історіографії. Незаангажоване дослідження й наукова оцінка цієї події стала тестом на методологічну переорієнтацію та зрілість пострадянських істориків, на національно-державницьку позицію молодшої генерації дослідників. До сих пір події Української революції першого двадцятиріччя ХХ ст. залишаються предметом різних політичних маніпуляцій та історіографічних дискусій. Тут перетинаються рецидиви псевдоісторії і паростки нового, уже не радянського, по-справжньому наукового бачення буремної минувшини. За два останні десятиріччя побачили світ більше 3 тис. документальних і дослідницьких публікацій, джерелознавчих та історіографічних студій, присвячених різним аспектам революційної доби і державотворчих процесів 1917–1921 рр., захищено понад 450 докторських та кандидатських дисертацій, у тому числі історіографічні праці В.Великочого, В.Капелюшного, М.Стопчака та ін. Усе це заклало солідне джерельне, історіографічне й теоретико-методологічне підґрунтя для створення узагальнюючих праць.

Цілком природно, що знані фахівці академічного Інституту історії України, спираючись на наукові здобутки останніх десятиліть¹, що постали і як реакція на радянську інтерпретаційну парадигму подій, і як творче засвоєння напрацьованих еміграційно-діаспорних істориків, і як спроба інтеграції української історичної думки у сучасний світовий історіографічний простір, стали ініціаторами підготовки нової, значною мірою підсумкової праці синтетичного характеру – нарисів історії Української революції. Як видно із складу авторського колективу, до реалізації цього наукового проекту залучені як уже відомі дослідники проблем революційної доби – Владислав Верстюк, Володимир Головченко, Станіслав Кульчицький, Руслан Пиріг, Олександр Рубльов, Валерій Солдатенко, Тетяна Осташко, Олена Бойко, Олег Павлишин, так і молодші їх колеги – Геннадій Сфіменко, Олена Михайлова та Віталій Скальський.

¹ Див., напр.: Україна: політична історія ХХ – початок ХХІ ст. – К., 2008; *Верстюк В.Ф.* Українська Центральна Рада: Навч. посіб. – К., 1997; *Солдатенко В.Ф., Любовець О.М.* Революційні альтернативи 1917 року й Україна. – К., 2010; *Солдатенко В.Ф.* Україна в революційну добу: Рік 1917: Рік 1918: У 4 кн. – К., 2009–2010; *Пиріг Р.Я.* Українська гетьманська держава 1918 року: Історичні нариси. – К., 2011 та ін.

Ознайомлення з першою книгою «Нарисів історії Української революції 1917–1921 рр.» дає підстави стверджувати, що маємо гідний результат тривалої пошукової та аналітичної роботи дослідників цієї теми, який засвідчує своєрідний методологічний компроміс в академічному середовищі із домінуванням нових підходів. Досить переконливою виглядає вибудована концепція, а відтак і структура дослідження як самодостатнього явища національного масштабу, одночасно пов'язаного з контекстом революційного процесу в Росії та Австро-Угорщині.

Як відомо, ще в 1990-х рр. було обґрунтовано концепцію Української революції, яка значною мірою вписувалася в категорії та уявлення її діячів і сучасників. Генезис поняття «Українська революція», сформульованого ними, сьогодні вже не викликає сумніву серед дослідників, продовжуючи наповнюватися новим змістом. У цьому сенсі виглядає зрозумілою поступова відмова авторів (окрім представників наукової школи проф. В.Солдатенка) від використання терміна «громадянська війна» у зв'язку з відсутністю «масштабних внутрішніх війн на ідеологічному ґрунті» (с.10).

Текст нарисів цікавий пошуком релевантної методології осмислення сутності революції. Слід підкреслити, що автори зуміли відійти від більшості суперечливих та однозначних інтерпретацій Української революції, які переважали у працях істориків 1990-х рр. Однак така ревізія не призвела до нового конструювання парадигми революції, що виглядає природним поступом, ураховуючи відсутність глибоких методологічних дискусій із цієї теми. Хоча позитивною ознакою цього процесу є спроба відійти від усталених «схематичних» пояснень подій революції й не перейматися релятивізацією історичного процесу. При цьому більшість авторів намагається досягнути сутності революції в дискурсі інтенціональності, тобто мотивації і спрямованості історичної дії. Ці та інші характеристики визначили концептуальну основу видання.

Структура першої книги базується на теоретичних засадах сучасної української історіографії, побудована за етапами розвитку форм національної державності, що становлять зміст Української революції 1917–1921 рр. (с.11). У розділі «Україна в контексті світових тенденцій на зламі століть» (В.Солдатенко, В.Головченко) висвітлюється розвиток українського визвольного руху в імперіях Романових і Габсбургів, аналізується конструювання українських ідеологічних доктрин, визначається місце «українського питання» в політиці європейських країн у ході Великої війни 1914–1918 рр. Автори справедливо відзначають, що імперський простір став каталізатором розвитку українського національного проекту. У тексті широко використовуються твори відомих інтелектуалів та політиків того часу – М.Грушевського, А.Жука, Д.Донцова, В.Липинського тощо, а також інші джерельні свідчення.

У другому розділі розглядається період Української Центральної Ради, який в історіографії характеризується як національно-демократичний етап революції. Автор цього тексту В.Верстюк детально аналізує генезис революційного процесу на Наддніпрянщині, алегорично визначаючи його як Лютневий наратив Української революції. Далі висвітлено формування складу Центральної Ради, який би мав легітимізувати її діяльність не лише на рівні лівих політичних сил, а у межах усєї «уявленої» сучасниками країни, де головну роль відігравали

українські партії УСДРП, УПСР, УПСФ (с.128). У книзі подано дещо новий погляд на взаємовідносини між Центральною Радою та Тимчасовим урядом, особливо щодо вимоги національно-територіальної автономії України у складі федеративної Росії, яка наближала українських провідників до ідеї самостійності.

Особливу увагу привертають сюжети, присвячені українському рухові в російській армії, а також аналізу його впливу на дестабілізацію тогочасного суспільства. Фактично армія була соціально незмодернізованою, закритою корпоративною системою, що трималася на суворій дисципліні, соціальній прірві між офіцерським і рядовим складом (с.161). Відомо, що хвиля солдатського беззаконня та сваволі у 1917 р. накрила практично всю Україну (с.187), наростаючи по мірі наближення до лінії фронту. У таких умовах Центральна Рада не вирішила проблему українізації військових частин у зв'язку із загальним кризовим станом країни й армії (с.198).

Проблема проголошення Української Народної Республіки, хід мирних переговорів у Бресті, аналіз більшовицько-української війни переконує у відсутності сприятливих умов для розвитку української державності, яка залишалася заручником центрів легітимації – урядів РСФСР та держав Європи. Однак саме тоді відбулася кардинальна переорієнтація більшості представників українського руху від автономістсько-федералістських гасел до ідеї самостійної й незалежної УНР.

Найбільш контроверсійній темі революційної доби – історії української гетьманської держави 1918 р. – присвячено третій розділ, автори якого Р.Піріг і Т.Осташко зазначають, що гетьманат був своєрідною українсько-російською державністю, яка, з одного боку, розвивала альтернативний національний проект у політичному контексті, а з іншого – була спробою відновлення «старих порядків» в економічному плані. Загалом Українська Держава характеризується як авторитарно-бюрократичний режим із близькими до диктаторських повноваженнями його глави, вузькою соціальною базою і тимчасовим характером правління (с.273).

До заслуг авторів можна віднести те, що вони ретроспективно дослідили соціальне підґрунтя правління П.Скоропадського, яку становили аграрна та промислово-фінансова буржуазія (с.287), що й зумовило реставраційну соціально-економічну політику. Остання проявилася у сильній інерції мислення колишніх латифундистів, котрі з приходом гетьмана пов'язували можливість соціального реваншу (с.304). Водночас дослідники висвітлюють широку кампанію українізації у сфері культури, науки та освіти. Саме в той час було створено низку ключових державних установ, як Національний архів, Національний музей, Національна опера, Всеукраїнська академія наук, два українських університети тощо (с.316).

Аналіз зовнішньої політики гетьманату свідчить про важливість його легітимації з боку європейських країн, особливо Четвертого союзу. Крім того, Українська Держава, на відміну від УНР, розпочала дипломатичну гру за Кубань та Крим (с.340–342), а також повернення української частини Буковини (с.343). Однак при цьому видається суперечливим твердження, ніби Німеччина

та її політичні кола розглядали Україну як стратегічного партнера (с.347). У підсумку автори доходять висновку, що наприкінці свого існування режим П.Скоропадського опинився в міжнародній ізоляції, зумовленій перемогою країн Антанти в Першій світовій війні (с.347).

Цілком обґрунтованою виглядає теза, що опозиція до гетьманського правління та повстанський рух стали відображенням, з одного боку, наростання напруги й радикалізації соціального життя, викликаного трансформаціями і розчаруваннями доби Центральної Ради, а з іншого, – реставраційним характером внутрішньої політики гетьманату. Відтак повернення революції до національно-демократичного річища стало її закономірним продовженням (с.371).

На жаль, із дослідницького фокусу авторів випав належний аналіз соціальних передумов революції в Російській імперії, а події у Габсбурзькій монархії взагалі розглядаються як другорядні. При цьому досить велику увагу приділено «українській карті», як головній проблемі в міжнародних відносинах у роки Великої війни, що може сприйматися як перебільшення ролі українського чинника. Очевидно, що такі інтерпретації зумовлено націєцентричними підходами до розвитку політичних процесів на етнічних українських землях. Даний ракурс визначив усю логіку викладу фактографічного матеріалу. Але все ж таки помітна рефлексія авторів щодо критичного переосмислення багатьох явищ і оцінок Української революції 1917–1921 рр. (наприклад, характеристика Центральної Ради як передпарламенту або сутності гетьманату П.Скоропадського як тимчасового правління). Адже сьогодні відчувається потреба значно глибшого аналізу проблем, критичнішого перегляду і відмови від багатьох міфологем, які лежали в основі радянської концепції «Великого Жовтня», повнішого осмислення еміграційно-діаспорної парадигми визвольних змагань. Ці проблеми мали б бути сформульовані та вирішені в розділі, присвяченому методології, історіографії та джерельному комплексу дослідження, який, на жаль, у нарисах відсутній. Уважаємо це істотною прогалиною у праці узагальнюючого характеру.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що перша книга «Нарисів історії Української революції 1917–1921 рр.» – важливий етап нового осмислення визначної доби української історії. Це добротний, науково виважений текст націєцентричної парадигми революції, відстоювання національного проекту, який свідчить про невичерпну роль політичної історії у збереженні та примноженні історичної пам'яті українського народу, подоланні міфів та стереотипів у суспільній свідомості.

Досі українська історіографія перебуває в полоні багатьох стереотипів, успадкованих від радянських часів, або механічного наслідування концептів і висновків деяких російських та діаспорних істориків. У кінцевому результаті це призводить до певної провінціалізації й меншовартості наукового знання, позбавлення його широкого європейського та світового контексту. Очевидно, що у процесі повної реалізації наукового проекту нарисів з історії Української революції 1917–1921 рр. (маємо на увазі вихід у світ другої книги видання) вітчизняна історіографія значно розширить межі дослідницького дискурсу за рахунок включення постколоніальних студій, антропологічної тематики,

соціальної та інтелектуальної історії, глибокого вивчення етнічної складової українського суспільства, а також місця залежних груп та класів у динаміці націєтворення. Дослідження цих проблем сприятиме формуванню більш широкого і конструктивного погляду на хронологічні межі Української революції, дослідження революційних подій у контексті Великої війни 1914–1918 рр., більшовицько-української та польсько-української воєн, насадження радянського режиму в Україні, передачі західноукраїнських земель до складу інших держав, зародження націоналістичного руху та опору сталінському режиму, які продовжили визвольну боротьбу.

Отже, стартував надзвичайно цікавий науковий проект як відправна точка нового осмислення парадигми Української революції 1917–1921 рр. Він неминуче викличе велику зацікавленість дослідників, студентів, усіх, кому не байдужа наша минувшина. Залишається сподіватися на швидкий вихід другої книги нарисів, яка, очевидно, охоплюватиме не менш важливі й ще недостатньо відомі сторінки української історії революційної доби. Сподіваємося, що завершення цього проекту разом із виданням низки інших праць стане гідним подарунком вітчизняному та зарубіжному читачеві до 100-річчя Української революції й відновлення національної державності.

Я.С.Калакура (Київ)